

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
Юридичний факультет Київського національного університету імені
Тараса Шевченка
Асоціація українських правників**

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

№ 2-3(4-5)

2012

ЗМІСТ

Костицький В.В. Соціологія права як наука	3
Борисов Б. Об интеллектуальной собственности, благоденствии нации и наших задачах как университетских ученых	8
Пацурківський П.С., Гаврилюк Р.А. Парадигмально-методологічний підхід Євгена Ерліха до правопізнання як прояв наукової раціональності неklasичного типу	13
Захарченко П.П. “Звідки є, пішла земля Руська” або про сучасний стан дискусій щодо походження Руської держави	19
Новицька Н.Б. Інформаційна культура як складова суспільної моралі інформаційного суспільства	25
Меленко С. Г. Аналіз соціальних основ держави у творчій спадщині Аристотеля	29
Гриценко О.А., Павловська Л.М. Трудова діяльність як історико-генетична основа виникнення права	35
Демків О.Б. Прізонізація свідомості української молоді: соціальні механізми відтворення та методики вимірювання.....	39
Дячук Л.В. Виникнення patria potestas за нормами римського права та законодавства Юстиніана	45
Задніпряна М.Ю. Становлення поняття юридична відповідальність (історико-філософський аспект).....	51
Грекул-Ковалик Т.А. З історії формування концепції “живого права” Євгена Ерліха	54
Ковальська М. Поняття системи принципів екологічного законодавства України	57
Мовчан В.В. Обмеження державно-правової системи мораллю	64
Назаренко О.А. Політико-правові норми політичної системи суспільства	71
Кобан О.Г. Життя та основні ідеї наукової діяльності Євгена Ерліха	75

образования. Думаю, что наша основная задача, особенно когда мы говорим об обучении представителей действующего бизнеса, связана с демистификацией понятия “интеллектуальная собственность” в их сознании. Демистификация необходима как шаг и как один из результатов образовательного процесса! Для значительной части представителей бизнеса правовая охрана и экономическая реализация интеллектуальной собственности является все еще делом абстрактным, при этом - занятием, которое находится в стороне от их основной деятельности. Наша задача перевести мистически звучащее понятие “интеллектуальная собственность” на понятный язык - как для творцов, так и для бизнеса, и таким путем создать необходимую базу для наращивания богатства нации и для ее благоденствия.

ПАРАДИГМАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЄВГЕНА ЕРЛІХА ДО ПРАВОПІЗНАННЯ ЯК ПРОЯВ НАУКОВОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ НЕКЛАСИЧНОГО ТИПУ

П.С. Пацурківський

(доктор юридичних наук, професор, зав. кафедрою конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, декан юридичного факультету)

Р. Гаврилюк

(кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича)

Анотація. У статті з позицій системного підходу до правопізнання та структурно-функціонального аналізу права з'ясовуються історичні та загальнонаукові передумови появи концепції «живого права» Є.Ерліха, розкривається зміст його методологічного підходу до правопізнання та визначається його типологічна приналежність. Обґрунтовано висновок, що Є.Ерліх став предтечею відкриття принципу доповнюваності онтологічної сутності об'єктів пізнання неklasичного типу наукової раціональності.

Ключові слова: «живе право», «онтологічний плюралізм», принцип доповнюваності, методологічний плюралізм, критерії та стандарти науковості, неklasична парадигма.

Аннотація. В статті с позицій системного підходу к правопониманию и структурно-функціонального аналізу права раскриваются исторические и общенаучные предпосылки появления концепции «живого права» Е.Эрлиха, исследуется содержание его методологического подхода к правопознанию и определяется его типологическая принадлежность. Обосновано вывод, что Е.Эрлих стал предтечей открытия принципа дополнительности онтологической сущности объектов познания неklasического типа научной рациональности.

Ключевые слова: «живое право», «онтологический плюрализм», принцип дополнительности, методологический плюрализм, критерии и стандарты научности, неklasическая парадигма.

Abstract. In this paper, the system approach to the understanding of law and the structural-functional analysis of the right to disclose the historical prerequisites for a general scientific concept of "human rights" E.Erliha, examines the contents of his methodological approach to pravopoznaniyu and determined its typological affiliation. Reasonably conclude that became the precursor E.Erlih discovery of the principle of complementarity of the ontological essence of the object of knowledge of non-classical types of scientific rationality.

Key words: "living law", "ontological pluralism", the principle of subsidiarity, methodological pluralism, criteria and standards of science, non-classical paradigm.

Для найбільш адекватного розуміння та сприйняття творчості будь-якого мислителя минулого надзвичайно велике значення має якомога глибше проникнення в історичну епоху, у якій він жив і творив, у ту наукову атмосферу, яка панувала в науковому співтоваристві, у філософські підвалини його світогляду. Десятикрат ця вимога актуальніша, якщо мова іде про історичні періоди філософсько-методологічних, теоретико-гносеологічних, морально-психологічних та ментальних криз одних стандартів науковості та вироблення її інших стандартів, про творчу спадщину вчених, науковий ~~зробок~~ яких відзначався революційним характером на парадигмальному рівні. Саме ~~це~~ є творча спадщина видатного вітчизняного правознавця – новатора Є. Ерліха, який

жив і творив на рубежі XIX-XX століть, коли класична наукова картина світу змінювалася його некласичною науковою картиною.

Новаторський доробок Є.Ерліха у загальнотеоретичну юриспруденцію був вкрай критично сприйнятий більшістю вчених-юристів – його сучасників. Сторони цього протистояння у правознавстві дивилися на природу права та методи її пізнання зі світоглядно різних позицій. Чого тільки вартує його полеміка з Г.Кельзенем у 1915-1917 роках, не просто безкомпромісна, але й не завжди коректна з боку останнього [1].

Тільки у небагатьох працях вчених минулого та сучасних юристів-теоретиків здійснені конструктивні спроби розкрити «феномен Ерліха», в основному адекватно оцінити його внесок у юридичну науку. У цьому випадку мова іде насамперед про М.Рєбіндера, В.С.Бігуна та М.В.Антонова [2]. Проте і ці вчені обмежуються головним чином аналізом його теоретичного доробку, мимовільно недооцінюючи зміст та роль у правопізнанні методологічної складової - «методологічної парадигми» чи «методологічної науково-дослідної програми» Є.Ерліха, які у порівнянні з аналогічними попередніми явищами були типово іншими, некласичними. На нашу ж думку, **безспірний та вагомий теоретичний доробок Є.Ерліха є похідним від його філософсько-методологічного новаторства у правопізнанні, поза другим феноменом неможливо адекватно сприйняти та зрозуміти, а головне - здійснити феномен перший.** Саме розкриття цього факту ми і обираємо собі за мету даного дослідження.

З позицій тотально панівної до рубежу XIX-XX століть класичної (механічної) наукової картини світу та властивих тільки їй ідеалів науковості пізнання і критеріїв оцінки одержаних знань вважалось істинним, що першоосновою всесвіту є **неподільні атоми**, з яких складаються усі наявні фізичні тіла. У якості головних вимог до обґрунтованості наукових знань в межах цього типу наукової раціональності застосовувалось два принципи: обов'язкова підтверджуваність теорії дослідницькими методами та очевидність (наочність) її фундаментальних постулатів. Науковими ідеалами вважалися побудова абсолютно істинної наукової картини світу в цілому та теорій, які б точно та однозначно відповідали властивостям об'єкта пізнання. Із двох альтернативних теоретичних описів одного і того ж об'єкта пізнання істинним вважався тільки один.

Триумфальні успіхи класичної механіки в творчому освоєнні свого об'єкта пізнання спричинили у інших галузевих наук фактично безпосереднє, механічне перенесення методологічного інструментарію та інших цінностей класичної механіки на власні об'єкти пізнання і предмети дослідження. Щоб з достатніми підставами претендувати на високий статус науки, усі інші галузеві теоретичні системи знань повинні були вибудовуватись у повній відповідності із класичними стандартами науковості механіки.

Не залишилося осторонь від стовбової дороги пізнання і правознавство у його основних доктринальних проявах. **Прибічники природно-правової доктрини праворозуміння** на чолі з Г.Гроцієм, за зразком класичної механіки, **атомом права**, його неподільним началом уже з початку XVII ст. **вважали «соціальний атом» - людину.** Вульгарність та методологічна неспроможність даного підходу до правопізнання швидко, за історичними мірками, стала очевидною, суттєвого прирощення нових наукових знань про право не забезпечила і не могла забезпечити в принципі. Її долю розділили також усі **концепції «відродженого» природного права** [3].

Методологічний та теоретичний вакуум, що утворилися внаслідок цього у правопізнанні ще у XVII ст., дуже швидко заповнив юридичний позитивізм. Його прихильники першооснову права, своєрідний правовий атом **вбачали у юридичній нормі**, створеній чи санкціонованій державою. Ними було висунуто **доктрину права як сукупності юридичних норм**, до речі, нині панівну в українському правознавстві. Будучи такою ж методологічно неспроможною пояснити істинну природу права, як і так звана «класична» природно-правова доктрина, позитивістська доктрина права, тим не менше, в силу сукупності факторів, стала домінуючою серед європейських вчених-правознавців у XVIII - XIX ст. Їй були властиві відвертий етатизм, еkleктика, відхід від більшості

загальноприйнятих тоді ідеалів науковості пізнання та критеріїв істинності одержаних знань [4]. Ідеологізоване позитивістське правознавство до кінця XIX - початку XX ст. поступово, але неухильно сповзло на позиції апологетики одержавленого законодавства та держави як сенсу та єдиної мети усього суспільного життя. Найбільш концентровано це втілювалося у наукового візаві Є.Ерліха Г.Кельзена [5].

Для Є.Ерліха стало очевидним, що створити наукове правознавство у повній відповідності з основними цінностями та критеріями науковості теоретичного знання класичного типу наукової раціональності неможливо в принципі. Саме тому він так завзято приступив до створення наукового правознавства за зразками та критеріями науковості некласичного типу наукової раціональності, які набували все чіткіших рис у ході другої наукової революції, нестримний поступ якої на початку XX століття ще більше посилювався. У готовій формі цих стандартів ще не існувало, що й дозволило Є.Ерліху заявити про себе не лише як про палкого прихильника їх, але й як про одного із творців цих стандартів у правознавстві.

Докорінно іншою, діаметрально протилежною була реакція на неможливість безпосередньо послуговуватись класичними стандартами науковості у пізнанні своєї сфери предметності значної більшості інших вчених-гумантаріїв у широкому розумінні цього слова, включаючи і правознавців. Обпикшись образно кажучи на гарячому, вони виступили за поділ науки в цілому на науки про природу (точні науки) та науки про культуру (науки не точні), які, на їх думку, за визначенням не можуть використовувати одні і ті ж стандарти науковості [6]. Однак власних стандартів науковості більше, ніж за століття часу, ці науки, включно з правознавством, виробити не зуміли, чим поставили себе, свій статус як науки під великий сумнів [7]. Власне цього й не могло статися, тому що за природою пізнання не може одночасно існувати два якісно відмінних між собою стандарти науковості одного і того ж типу. Цей філософсько-методологічний спір, своєрідна філософсько-методологічна дуель наук про природу та наук про культуру ще триває.

Здійснюючи філософсько-методологічне самовизначення правознавства, Є.Ерліх уже в зрілому віці, після не одного десятка років роздумів над природою правопізнання без жодних коливань відніс теоретичну юриспруденцію до «емпіричних наук» [8]. Це своє рішення він аргументував наступним чином: «В основі наших уявлень [про право. – П.П. і Г.Р.] завжди лежать факти, які ми спостерігали. Такі факти повинні були заявитись раніше, ніж у людському мозку взагалі почала зароджуватися думка про право і правові відносини» [9]. Інакше кажучи, резюмує Є.Ерліх, «поняття права не передує праву фактичному, а іде поряд або вслід за ним», відображає «нормативну силу фактичного» [10]. Таке бачення природи класичного правознавства та стандартів його науковості ставило правопізнання Є.Ерліха незрівнянно ближче до наук про природу та різко віддаляло його від наук про культуру, робило його емпіричною наукою.

Однак, як відомо, емпіричних наук є багато, а теоретична юриспруденція особлива, неповторна. Такою її констатує, як вважав Є.Ерліх особливий, неповторний предмет пізнання. У вступі до «Основоположень соціології права» він пише: «... центр розвитку права у наш час, рівно і як у всі часи, лежить не в законодавстві, не в юриспруденції і не в правозастосуванні, а в самому суспільстві (виділено нами. – П.П. і Г.Р.). Можливо, - завершує він цю свою думку, - в даній формулі міститься сенс будь-якого основоположення соціології права» [11]. До такого висновку Є.Ерліх прийшов ще значно раніше. Зокрема, в інавгураційній ректорській промові «Факти звичаєвого права», виголошеній 2 грудня 1906 р. у Чернівецькому університеті, говорячи про соціум в цілому та окремі суспільні інституції, він наголошує, що саме «тут якраз і знаходиться справжня майстерня формування права» [12]. Ця ідея нерозривної єдності права і суспільства, породження права суспільством червоною ниткою проходить крізь усю творчу спадщину Є.Ерліха, є одним з основоположних його постулатів.

необхідність використання для опису «того, що ми зробили, і того, що дізналися», природної мови. «Тільки такі знання можуть стати суспільним надбанням, - пише І.С. Алексєєв, - тільки те, що може бути передане однозначно іншим людям, зможе опісля використовуватись у якості концептуальних засобів відтворення відповідної діяльності». Наступний за значенням аспект принципу доповнюваності з філософсько-методологічної точки зору полягає у вимозі дотримання цілісності процесу спостереження. Це забезпечує, за словами І.С.Алексєєва, «необхідні та достатні умови подолання об'єктного фетишизму, «об'єктності» пізнання, властивого класичному типу наукової раціональності. Третій аспект філософської концепції доповнюваності, на думку І.С.Алексєєва, полягає в неминучості поділу цілісного процесу спостереження за об'єктом на досліджуваний об'єкт та засоби дослідження, оскільки кожна якісно виокремлена сторона або частина об'єкта вимагає адекватного методологічного інструментарію. Нарешті, у якості четвертого моменту філософської концепції доповнюваності І.С.Алексєєв зауважує, що принцип доповнюваності дозволяє використовувати знання про об'єкт в цілому для уточнення знань про його окремі складові частини чи сторони і навпаки. Це має виключне значення при вирішенні проблем достовірності наукового знання та істинності пізнання [22].

Висновки. Період кінця ХІХ – початку ХХ століть, на який випадає час найактивнішої творчої діяльності Є.Ерліха, в історію світового правознавства увійшов як особлива віха. Саме у цей час завершився методологічний розрив двох діаметрально протилежних підходів до розуміння критеріїв та стандартів науковості правознавства. Остаточно розчарувавшись у продуктивності класичних загальнонаукових стандартів науковості у правопізнанні, більшість науковців стали на шлях виокремлення з єдиної науки наук про культуру, включаючи і правознавство, та протиставлення їх наукам про природу, проте власної методології пізнання своїх об'єктів вивчення, яка б докорінно відрізнялася від загальнонаукової методології, вони не виробили й до нині.

Є.Ерліх пішов іншим шляхом і залишився на позиціях пошуку істинності правопізнання з єдиних для усіх наук загальнометодологічних підходів. Ідучи в обраному напрямку і також вважаючи неприйнятними для правопізнання класичні стандарти науковості, він сформулював концепцію «живого права», відкрив у праві явище так званого «онтологічного плюралізму» та більше ніж на десятиліття раніше від фізиків-теоретиків цим самим фактично впритул підійшов до формулювання основоположного для некласичного типу наукової раціональності **принципу доповнюваності**. Є.Ерліх виявився одним з небагатьох вчених-юристів, який зробив свій неоціненний внесок у вироблення стандартів та критеріїв науковості некласичного типу раціональності та в силу цього ще більше наблизив теоретичне правознавство до пізнання істинної природи права.

Література.

1. Kelsen H., Ehrlich E. Rechtssoziologie und Rechtswissenschaft. Eine Kontroverse (1915 - 1917). Baden-Baden, 2003. Вважаючи єдиною істинною власну нормативістську теорію права, Г.Кельзен теорію «живого права» Є.Ерліха інакше не називав, як «курйозною» (Ibid.S.32).
2. *Rehbinder M.* Die Begrundung der Rechtssoziologie durch Eugen Ehrlich. Baden-Baden, 2008; Бігун В.С. Євген Ерліх: життя і правознавча спадщина (актуальний наукознавчий нарис) // Проблеми філософії права. Том ІІІ. – № 1-2. – Київ-Чернівці: Рута, 2005. – С.105-126; Антонов М.В. Социология права Ойгена Эрлиха // Правоведение, 2008, № 6, - С. 128-137; Антонов М.В. Интеграция знаний о праве и обществе в творчестве Ойгена Эрлиха // Государство и право, 2011, № 1, С. 79-87.
3. Михайлов А.М. Идея естественного права: история и теория. – М.: Юрлитинформ, 2010. – с.221-305
4. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С. 12-116.
5. Кельзен Г. Чисте правознавство. З додатком: Проблема справедливості. / Пер. з нім. О.Мокровольського. – Київ: Юніверс», 2004. – С.11-85.
6. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М., 1998.
7. Тарасов Н.Н. Юридическая наука: «Расписание на завтра», или некоторые вопросы «горизонтов развития» юриспруденции ХХІ века. В кн.: Юриспруденция ХХІ века: горизонты развития. Очерки / Под ред. Р.А.Ромашова, Н.С.Нижики. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2006. – С. 50-68.
8. Е.Эрлих. Судейское нахождение права на основании правового предложения. Четыре

отрывка из незавершенной работы «Теория судейского усмотрения права» // Российский ежегодник теории права. – 2009. - № 2 // Под общ. ред. А.В.Полякова. – СПб.: Издательский дом СПбГУ, 2011. – С.336.

9. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. – Wien, 1913.– S. 68.

10. Ibid. – S. 71.

11. Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. Vorrede.

12. Євген Ерліх. Факти звичаєвого права . Інавгураційна ректорська промова, виголошена 2 грудня 1906 р./ Пер. з нім. І.Я.Яцкока; Пер. з латини Т.Д.Попової; Передмова та наукова редакція перекладу М.В.Никифорова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 311: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2006 - С.8.

13. Див.: Е.Эрлих. Судейское нахождение права на основании правового предложения. Четыре отрывка из незавершенной работы «Теория судейского усмотрения права» // Российский ежегодник теории права. – 2009. - № 2 // Под общ. ред. А.В.Полякова. – СПб.: Издательский дом СПбГУ, 2011. – С. 335.

14. Антонов М.В. Социология права Ойгена Эрлиха // Правоведение. – 2008. - № 6. – С. 135.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред.. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С.500.

16. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – С. 57.

17. Дністрянський С. виявив у Східній Галичії та детально описав докорінно відмінне від державного австрійського права торговельне право, «яке охоплювало, - за його словами, - усю русинську народність бойків» (Див.: Dniestrzanski S. Das Gewohnheitsrecht und die sozialen Verbande. - Czernowitz, 1905 –S. 16).

18. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Сост., примеч. В.В.Сапова. – СПб: РХГИ, 1999) під рубрикою «Русская социология XX века».

19. Бор Н. Избранные научные труды. Том 2. – М., 1971. – С. 115.

20. Алексеев И.С. Концепция дополнительности. – М., 1978. – С. 226, 227, 228, 229.

“ЗВІДКИ Є, ПІШЛА ЗЕМЛЯ РУСЬКА” АБО ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ДИСКУСІЙ ЩОДО ПОХОДЖЕННЯ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Захарченко П.П.

(доктор юридичних наук, доцент кафедри історії права і держави юридичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка)

Анотація. Йдеться про новий виток дискусій щодо походження Руської держави та авторське бачення причин цього процесу

Ключові слова: Руська держава, наукові дискусії, Руська земля, Україна, русини

Аннотация. Идет речь о новом витке дискуссий относительно происхождения Русского государства и авторском видении причин этого процесса.

Ключевые слова: Русское государство, научные дискуссии, Русская земля, Украина, русины.

Annotation. It is a new round of discussions about the origins of the Rus state and the author's view on this process.

Keywords: the Rus state, scientific debates, Rus Land, Ukraine, Ruthenians

В останній час російська історична наука усе більш активно просуває ідею перегляду історії створення Руської держави з неприхованою метою - винесення за межі процесу формування державності, як такої, політичний центр столиці Русі місто Київ. Всупереч надбанням попередніх поколінь російських дореволюційних та радянських дослідників, витягнута з небуття ідеологічна, а не науково-історична концепція походження Руської держави не з центру Русі, Київської землі, а із Новгородської.

Нагадаємо, що вітчизняні дослідники історії становлення Руської держави (М. Брайчевський, Л. Залізник, О. Шевченко, О. Моця та інші) переконливо довели, що формування держави на Русі пройшло кілька етапів.

Вихідним пунктом складення державності були племінні об'єднання східного слов'янства. «Повість врем'яних літ» зафіксувала їх близько 15. Поступово вони видозмінювалися і перетворювалися на племінні князівства з власною територією, притаманною їм культурою, побутом, звичаями, зрештою, із зародками державності.

Другим етапом формування держави стало виникнення ранньодержавних об'єднань у дніпровських та ільменських слов'ян, відповідно з центрами у Києві та Новгороді.